

کتابشناسی ملی امروز به مثابه حافظه ملی فردا: مسائل و پیش طرح‌ها^۱

نوشته باربارا. بل^۲

ترجمه دکتر حجت‌الله حسن لاریجانی^۳

چکیده: کتابشناسی ملی، به مثابه درهم کرد اسناد حاصل از صنعت نشر هر کشور، در ورای ادوار تاریخی، اهمیت آرشیوی و زمانی به خود خواهد گرفت. کتابشناسی ملی گرایش‌های موجود در بهره‌مندی‌های ادبی و فرهنگی را منعکس خواهد کرد. کشورهای جهان موظف به استقرار سازمانی ملی شده‌اند تا برای موارد زیر تصمیم اتخاذ کنند: گردآوری و ذخیره‌سازی بازده انتشاراتی کشور، تولید و انتشار فهرست‌های معتبر و جامع از این‌گونه انتشارات (کتابشناسی ملی)، دریافت نسجی از این نشریات براساس قوانین و مقررات مصوبه در کشور، و انتشار کتابشناسی ملی براساس ادوار زمانی منظم. ذیلاً توصیه‌های عملیاتی گزیده برای ثبت موفقیت‌آمیز میراث علمی، تاریخی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ملت ارائه و پیشنهاد می‌شود تا در سال‌های آتی مورد بازبینی قرار گیرد.

۱. مشکلات فزاینده در کتابشناسی‌های ملی، یا "ضایعات حافظه"

در بهترین شرایط هم ضایعات حافظه ملی وجود دارند؛ در برخی موارد، حوادث تاریخی به فراموشی سپرده می‌شوند! ولی مسائلی که پدیدار می‌شوند واقعی هستند و بر اسناد منتشره تأثیر می‌گذارند و به تبع آن بر "حافظه ملت" تأثیر می‌نهند.

فراموشی و شکاف و توقف در چنین مسائلی، امور جدیدی نیستند. این حوادث به کرات

1. Today's national bibliography as tomorrow's national memory: Issues and proposals.

2. Barbara. Bell

۳. عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران

پیش می‌آیند و تداوم می‌یابند و به نظر می‌رسد که در همان کشورها حلال نشدنی هستند، و به صورت قسمت‌های حافظه واقعی در می‌آیند و بعدها مورد استفاده قرار می‌گیرند. نتایج این مسائل بر من تأثیر می‌گذارد و به جهت شخصیتم از آن متأثر می‌شوم و اینها را در نوشته‌ها و گفته‌هایم به کار می‌برم و آنها در کتابشناسی‌های ملی انعکاس می‌یابند. محققی که به دنبال اثر می‌گردد، می‌تواند کتاب را در کتابشناسی‌های ملی جاری که در سال ۱۹۸۶ منتشر شد، بیابد؛ همان‌طور که من اخیراً بخش کتابشناسی ملی را در انجمن کتابداران آمریکا مورد واریسی و بررسی قرار دادم و از آن راهنمای کتاب‌های مرجع را استخراج کرده و ارائه داده‌ام. به‌رغم اینها، در گفت‌وگو با متخصصان موضوعی و در نامه‌هایی از کتابداران سراسر کشورهای عالم، پاره‌ای از این منابع نیز آمده است. به من اجازه دهید فهرستی از چند نمونه ارائه دهم:

۱. **استقرار شبکه‌های ذخیره‌ای، قانونی و کارآ.** وجود قانونی برای ذخائر حقوقی، مشاهده و بازدید از آن را ضروری نشان نمی‌دهد. چنین قانونی بایستی از سوی ناشران و مؤسسات چاپ شناخته و مشاهده شده و بایستی در عباراتی محکم و مؤثر نشان داده شود. چنین قانونی بایستی همواره نوسازی و بازسازی شود و در ورای مواد چاپی نیز کاربرد داشته و فن‌آوری و چارچوب‌های نو را نیز ببوشاند نه فقط ریز فیلم، نوارهای صوتی، بلکه همانند پاره‌ای از کشورها، سایر مواد چون فرآورده‌های دیسک نوری و رایانه‌ای از همه نوع، و حتی نوارها را دربرگیرد، به‌ویژه اگر اینها گونه‌های مواد چاپی را تنها از نظر شکل‌های ارائه اطلاعات نیز زیر پوشش قرار دهند.

هنگامی که قانون وجود نداشته باشد و یا رعایت نشود، به نظر می‌رسد که شغل کتابدار جاسوسی و کارآگاهی است که دامنه فعالیت آنها تا کتاب‌فروشی‌ها، ناشران، شنوندگان رادیو، استفاده از قراردادهای شخصی با نویسندگان گسترش می‌یابد و به کشف و بازپوشش مواد چاپی می‌انجامد. این عمل از طریق ثبت و ضبط در بخشی از کتابشناسی ملی تحقق می‌یابد. از این‌رو، در پاره‌ای از کشورها، هزینه‌های حمل‌ونقل برای کارکنان به جهت سفر در فواصل محدود و نشان‌دادن شکل درست منابع، گنگ و مبهم در نظر گرفته شده است (مورد زامبیا و گامبیا در آفریقا).

۲. **یافته‌های تولید و کاربست کتابشناسی ملی.** منابع مالی اغلب برای خرید اجناس و ملزومات چاپی چون کاغذ، جوهر، و فیلم و زینک، برق، و هزینه‌های پست برای توزیع کتابشناسی ملی که به احتمال یک‌بار چاپ می‌شود، کفایت نمی‌کند. حتی خرید وسائل میکروفیش که در کتابخانه‌ها برای نشان‌دادن ریزفیلم لازم است در پاره‌ای از کتابخانه‌ها برای مثال در سنگال، مسأله آفرین است.

۳. **آموزش کارکنان و حفظ کیفیت کار آنان.** حفظ و نگهداری و تثبیت کیفیت کار کارکنانی که در تدارک اطلاعات و ثبت اطلاعات کتاب‌شناختی دخالت دارند، مسأله‌ای مهم و کارساز

است. بنابراین کمک به ایجاد و خلق کتابشناسی ملی از این دیدگاه مشکل است. آموزش لازم و اضافه بر دانش قبلی کارکنان، سبب می‌شود تا کارکنان و کتابداران به جای دیگر و حتی خارج از کشور بروند. این موردی است که ماداگاسکار و گامبیا به عنوان نکته‌ای مهم بر آن تأکید ورزیده‌اند.

۴. حاشیه‌ای کردن امر تدارک کتابشناسی‌های ملی. اگر کشوری دارای اقتصاد راکد یا مشکلات و ناآرامی‌های سیاسی است، اسناد کمتری در آن تولید می‌شود و طبیعتاً، کتابشناسی ملی، در شرایط زندگی نابسامان مردم آن در اولویت قرار نمی‌گیرد. به این طریق، برخی از افراد ممکن است بگویند که فقدان ثبت اسناد، ذات چنین شرایطی است. در جنگ اخیر خاورمیانه، حوادث سیاسی کتابخانه‌های کویت را مستقیماً تحت تأثیر قرار داد و در این کشور کتابشناسی ملی وجود ندارد که به ثبت اسناد رسیدگی کند و طبیعتاً امکان بازبینی و بازبایی حافظه ملی نیز وجود ندارد. خشکسالی‌ها و سایر اتفاقات ناخوشایند ملی چون حوادث و وقایع تأسف‌بار قحطی و خشکسالی اخیر در بنگلادش برای گردآوری مواد بر کتابشناسی ملی تأثیر می‌گذارد؛ این امر مستقیماً در جمع‌آوری دوباره و بازبینی در آینده نیز تأثیر می‌گذارد.

۵. ناتوانی فزاینده دسترسی به کتابشناسی‌های ملی. دسترسی به کتابشناسی ملی کشوری به احتمال، مسأله‌ای برای کتابخانه‌ها در سایر کشورها خواهد بود. نظام‌های نابسامان پستی و منابع مالی غیرمکفی برای ارسال مواد چاپی، رسانه‌های گروهی محدود و نارسا، مواد چاپی ناچیز که هم از جهت عناوین فهرست شده در کتابشناسی ملی و هم به جهت نشر کتابشناسی ملی، همه از مسائل دست به‌گریبان هر کشوری است.

۶. تولید و انتشارات محدود و با وقفه. انتشار و توزیع زمانی کتابشناسی‌های ملی برای پاره‌ای از کشورها مسأله‌ای وقفه‌پذیر است و نیازمند کمک و پشتیبانی و ارائه راه‌حل‌های عملی است. به‌طور اخص، در رابطه با کشورهای جهان سوم، مواد چاپی ناچیز که در جریان انتشار است و از جهت زمانی اطلاعات مندرج و توزیع شده در کتابشناسی‌های ملی را می‌سازند، معمولاً سیاه‌های از مواد چاپی کهنه هستند.

۷. شکاف فن‌آوری میان کشورهای غنی و فقیر. کشورها در ثبت و درج اطلاعات بیشتر کاراً می‌شوند و این مسأله مبین این امر است، که در پاره‌ای موارد، حرکت از آثار چاپی به سوی فرآورده‌های خودکار (رایانه‌ای) چون دیسک‌های فشرده، نوارهای مغناطیسی، اطلاعات پایگاه‌های الکترونیکی، یا ریزبرگه^۱ شروع شده است در حالی که پاره‌ای از کشورها می‌کوشیدند محصولات چاپی را تولید کنند، فرآورده‌های خودکار (رایانه‌ای)، اغلب در حد اندازه قابل قبول، برای پرکردن شکاف اطلاعاتی وسیع به کار گرفته می‌شد. در چند سال گذشته، در یکی از

کنفرانس‌های ایفلا، پوری سلطانی از ایران، خاطر نشان کرد که دسترسی به کتابشناسی ملی چاپ شده برای کشورهایی که دسترسی آسانی به ابزارهای خودکار ندارند، اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کتابخانه ملی ایران، همزمان با طرح آن مسأله، می‌کوشید تا کتابشناسی چاپ شده خود را به روز درآورد. شکاف در عرصه فن‌آوری نه تنها بر دسترسی به اطلاعات (کنترل جهانی کتاب‌شناختی) تأثیر می‌گذارد؛ بلکه به همان درجه بر حافظه ملی نیز اثر می‌نهد. توانایی سهیم‌شدن در کتابشناسی‌های ملی، ضریب و عامل مهمی در افزایش امکانات برای سهیم‌کردن از حافظه ملی در سراسر جهان خواهد بود. در نتیجه، باید خاطر نشان ساخت که این امر اجازه می‌دهد که در سطح وسیعی آثار نویسندگان بومی در کشوری خاص، به زبان‌های دیگر ترجمه و در کشورهای دیگر توزیع شود، برای مثال، در کشورهایی به جز آن کشور که کتابشناسی ملی خود را منتشر می‌کند.

هر یک از مسائل و مباحثی را که پیش از این به آنان اشاره شد، می‌توان به مقولات فرعی و جزئی تقسیم کرد. گرچه کشورهای جهان سوم چه مستقیم و چه غیرمستقیم به کرات از این مباحث متأثرند، در این کشورها این معنا حاصل می‌شود که تنها از مسائل داخلی خود متأثرند. اگر جلدی از کتابشناسی ملی چاپ نشود. برای نمونه، هنگام گذار از چاپ مواد به رویه‌های خودکار (پرتغال، ایتالیا)، مشکل است که مجلدات چاپ نشده را دوباره چاپ کرد، هر چند تقاضاهای جاری برای آنها وجود دارد. در سوئد، این مسائل به گونه‌ای دیگر مورد توجه قرار گرفته و در دهه ۱۹۷۰، زمانی که قواعد فهرست‌نویسی تغییر یافت، شمار عناوین فهرست شده در کتابشناسی ملی به نصف تقلیل یافت. (۱۹۷۴، بیش از ۱۰۰۰۰؛ ۱۹۷۸، ۵۳۳۹). این امور تصویر مناسبی از فعالیت‌های انتشاراتی در زمان خود را ارائه نمی‌دهند، اما نشان می‌دهد که بهره‌وری کارکنان از به‌کارگیری از آموزه‌های قواعد جدید^(۳) تا چه حد است.

یکی از نشانه‌های امیدوارکننده در ۲۰ سال اخیر این است که فعالیت‌های وسیعی برای تدارک کتابشناسی ملی در کشورهای جهان سوم صورت گرفته است. تصویر روشنی برای ایجاد حافظه ملی و استانداردهای بین‌المللی تبعی برای تداوم کار آن وجود دارد. اگرچه فعالیت‌های همکاری اعم از ملی و بین‌المللی، برای گردآوری مواد و درج آنها در کتابشناسی ملی به بازمینی حوادث و شرایط تاریخی همزمان یاری می‌رساند، در نهایت به خلق حافظه ملی می‌انجامد. اگرچه، پاره‌ای از این تلاش‌ها در آغاز کار با موانعی شروع شده ولی در عین حال قادر نیستند به روز برسند. در ۱۰-۱۵ سال گذشته، تدوین کتابشناسی‌های جدید یا کتابشناسی‌های دوباره احیا شده در چندین کشور شاهد این مشکلات بوده است.

۲. خط‌مشی‌هایی برای نوسازی یا "بازنگری"

چه راه‌حل‌های مثبت و خط‌مشی‌های مساعدی برای تولید کتابشناسی ملی و توزیع مناسب زمانی آن ارائه شده است؟ پاره‌ای از نوآوری‌های خلاق و نمونه‌های مناسب که نشانه‌های امیدوارکننده هستند، عبارتند از:

۱. مراکز فهرست‌نویسی تعاونی و مجموعه‌های منطقه‌ای. به کاهش فشار و از میان برداشتن شکاف‌ها و وقفه‌های مربوط به گذشته کمک می‌کند. یکی از نمونه‌های معاصر طرح فهرست‌نویسی تعاونی مشارکتی^۱ در انگلستان است. در این طرح ابتدایی و مقدماتی، پنج کتابخانه واسپاری مسئولیت فهرست‌نویسی مجموعه و فهرست‌نویسی موضوعی را بر حسب مواد تخصصی منطقه‌ای تقسیم کرده‌اند. این پروژه که یک‌ساله است، این امید را ایجاد کرده که بتواند در از بین بردن شکاف‌های بزرگ مربوط به نشر کتابشناسی ملی و سودآور برای حل مشکلات کتابشناسی ملی در انگلستان، موفق باشد. مسئولیت‌های منطقه‌ای که به قراردادهای می‌انجامد به تقلیل پاره‌ای از "حافظه‌گزینی" در مجموعه مواد در فاصله‌های زمانی منجر خواهد شد.

گرچه فهرستگان ملی کتابخانه‌کنگره^۲ کتابشناسی ملی رسمی آن گونه که ICNB تعریف کرده است نیست، اما با کتابخانه‌های عضو در برنامه‌های فهرست‌نویسی مشارکتی وارد می‌شود. این امر به پرکردن شکاف‌ها تأخیرهای زیان‌بخش در فهرستگان ملی که نه فقط برای کتابخانه‌های ملی بلکه برای جامعه بین‌المللی کتابخانه‌ها مفید است، اثر می‌گذارد. فهرست‌نویسی تعاونی و ایجاد مجموعه تعاونی مسئولیت‌ها را توزیع و پخش می‌کند. با توجه به مطالبی که به آنها اشاره شد به اختصار چنین می‌توان گفت که کتابخانه‌کنگره دامنه فهرستگان ملی را تغییر خواهد داد و فقط عناوینی را در برمی‌گیرد که در اطلاعات پایه مرکز رایانه‌ای فهرست پیوسته شبکه اطلاعاتی کتابخانه‌های تحقیقاتی نیامده باشد.

چکسلواکی دو کتابخانه ملی و دو کتابشناسی ملی دارد. مسئولی برای اسلواک، دیگری برای چک هر یک از این دو در گردآوری و عملکرد بر روش ویژه‌ای تکیه دارند. با خوشنودی باید گفت این در شرایط ملی عمل می‌کند، اما ما به احتمال با انواع سازمان‌هایی در یوگسلاوی و اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی روبه‌رو هستیم که در اثر رشد و افزایش ملی‌گرایی قومی پدیدار می‌شوند.

۲. کتابخانه‌های ملی باید بر آموزش و تربیت ناشران برای طرح کتابشناسی ملی تأکید کنند. این امر بایستی براساس پاره‌ای از خلاقیت‌های وابسته به شرایط ملی اعمال شود. در اینجا

1. Cooperative shared cataloguing project

2. Library of Congress National Union catalog

حمایت و پشتیبانی بین‌المللی و سازمانی مورد نیاز است. دو پیشنهاد خاص، از مجموعهٔ پیشنهادها مورد توجه قرار گرفته است که برای بهبود ثبت ملی مواد می‌تواند مفید باشد: (۱) قبول استانداردهای معتبر انتشاراتی، اطلاعات کتاب‌شناختی بایستی به روشنی در صفحهٔ عنوان آورده شود. نشریات و کتاب‌ها باید برای جلوگیری از ضایعات با کاغذ کیفیت بالا چاپ شود. (۲) اهمیت نظام واسپاری قانونی باید مورد توجه و امعان نظر قرار گیرد و به صورت برجسته انعکاس یابد. این امر، در پاره‌ای موارد نیازمند تجدید نظر در پاره‌ای از قوانین واسپاری برای تقلیل شمار نسخ مورد نظر در ذخایر حقوقی است. این بدان معنی است که به روش مؤثری برای تقویت قوانین و حقوق واسپاری نیاز است. این گونه اطلاعات باید مستقیماً به ناشران منتقل شود.

۳. ضرورت حرکت عمومی و جهانی. یونسکو و دیگر سازمان‌های بین‌المللی بایستی کمک مالی مهمی در اجرای طرح‌های پایه و مقدماتی ارائه دهند و آن را تداوم بخشند تا کتابشناسی ملی تثبیت شود و یا شرایط مساعدی برای آنها حاصل شود. نمونه مطلوب از طرح‌های یونسکو برای آموزش و تربیت کتابداران در کاربست نرم‌افزارها، استفاده از آنها برای نهادهای غیرانتفاعی آزاد است و در این حال با کمک به کتابخانه ملی، کتابشناسی ملی تولید می‌شود و نشر آن با وسایل و ابزارهای خودکار (رایانه‌ای) امکان‌پذیر می‌گردد.

خط‌مشی دیگری که می‌توان از آن به‌عنوان طرح جدید یاد کرد از سوی ایفلا و کتابخانه ملی اعمال می‌شود. در این طرح نخست کتابخانه‌های جهانی برای ارائه کمک‌های مالی، درصد ناچیزی از بودجه خود (۱۰ درصد بودجه سالانه) را همراه با کمک‌های مالی یونسکو و اتحادیه اروپا برای استقرار رویه‌های خودکار در جهان سوم اختصاص می‌دهند و از این کمک‌ها برای تدارک و تهیه مواد و توزیع آن‌ها استفاده می‌شود. چنین طرحی به مسأله‌ی و رای حمایت‌های مالی نیز باید توجه داشته باشد. این وجوه را می‌توان برای کمک به کارآموزان و دانشجویان کتابداری^۱ منظور داشت تا از کشورهایی که تدارک کتابشناسی‌های ملی در آنها به‌خوبی جاافتاده است بازدید کنند. این زمان می‌تواند شش ماهه باشد که در تدارک کمک‌های فنی و حمایت‌های علمی از کارکنان به کار آید. به احتمال می‌توان این امر را بعد از طرح انجمن کتابداران آمریکا برای دانشجویان کتابداری به‌خوبی تدوین و الگوسازی کرد. در نهایت کمک‌های مالی را می‌توان برای ایجاد کارگاه‌های کتابداری یا "گروه‌های تدارک کتابشناسی ملی" در کشورهایی که با مشکلات عدیده‌ای برای خدمات تهیه کتابشناسی ملی و آموزش کتابداری روبه‌رو هستند، به کار گرفت. نام و عنوان مناسب برای این فعالیت می‌تواند طرح تعاونی کتابشناسی ملی^۱ باشد.

گرچه فن آوری اساساً در گسترش شکاف اطلاعاتی میان کشورها مؤثر است، ولی با آن و بدون آن، می توان بخشی از راه حل های مربوط به اطلاعات منظم را ارائه کرد.

۴. زمان مناسبی است که دومین کنفرانس بین المللی کتابشناسی ملی را برای سال ۱۹۹۷ اعلام داریم. پس از گذشت بیست سال از کنفرانس پاریس، باید راهنمایی های جدیدی برای حرکت به سوی حل مسائل و موانع موجود انجام گیرد و دستور کار جدید اجلاس به دستورالعمل هایی برای مباحث مطروحه ایجاد گردد که مناسب قرن بیست و یکم باشد.

نتیجه

موانع و مسائلی که در ثبت کارآی حافظه ملی و آگاهی از آن وجود دارد، حل نشده اند. این مسائل هنوز هم به صورت مسئله ای حل نشده و واقعی (شاید هم در حال افزایش) باقی مانده اند. این امور بر توانایی های ما برای ارزیابی و یادآوری تاریخ ما اثر می گذارد. ما نیازمند آموزش هستیم تا بر اساس ارتباطات موثر و مقیاسی جهانی، به ورای زندگی و فرهنگی ملی دست یابیم.

در پاره ای از کشورها کمتر در مورد کتابشناسی های چاپی اندیشیده می شود. چه در این کشورها به تمامی فرآورده های خودکار برای تدارک کتابشناسی می اندیشند. کتابشناسی ملی همچون خدمات ملی کتاب شناختی رشد یابنده است. کتابشناسی های ملی و خدمات ملی کتاب شناختی باید برای آن دسته از مدرسانی که حتی می خواهند به آن دسترسی داشته باشند باید به صورت تصویری جامع از گونه های مواد چاپی مورد توجه قرار گیرد. همکاری و تعاون همه جانبه، هم از جهات مالی و هم از جهات فنی برای استقرار شبکه های کتابشناسی امری لازم است تا به ضرورت نظارت جهانی کتاب شناختی و حفاظت از حافظه ملی جمعی دست یابیم. بدون این همکاری و تعاون، کتابشناسی های ملی، به صورت حافظه های ملی برای دیگر کشورها در نخواهند آمد.

مآخذ:

1. "The national bibliography: objectives," The National Bibliography: Present Role and Future Developments. (ICNB, Paris, 1977; Conf. paper 401/col.6). p.8.
2. Selected from "Recommendations", The National bibliography, pp. 75-76. and "The National Bibliography: the Draft of an International Framework". The National Bibliography. pp. 79-82.
3. Gunilla Larsson. "The Swedish National Bibliography. A Survey". p.3.